

УДК 330.1: 338.242

**РОЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ
ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ****Верхоглядова Н.І., д.е.н.,****Сидоров О.А.,***ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»*

Стаття присвячена дослідженню змісту економічної безпеки та визначенню її ролі в умовах розбудови постіндустріальної економіки або економіки, що ґрунтується на знаннях. Встановлено, що освітня безпека відображає відповідність системи освіти національним інтересам та її захищеність від внутрішніх та зовнішніх деструктивних впливів, а отже є запорукою формування високого інтелектуального потенціалу країни.

В процесі наукового дослідження було проведено семантичний аналіз поняття «освітня безпека», досліджено історичні типи економічних систем з виділенням їхніх основних характеристик, вивчено місце та значення освіти за умов домінування кожного з цих типів. Встановлено, що з переходом від одного типу економіки до іншого роль освіти, а отже й забезпечення освітньої безпеки, постійно зростає. Особливої гостроти проблема забезпечення освітньої безпеки набуває в умовах розбудови постіндустріальної економіки, що відзначається активізацією глобалізаційних процесів. В результаті дослідження сформовано найбільш повне уявлення щодо сутнісного наповнення поняття освітньої безпеки, виявлено її роль в сучасних умовах, обґрунтована необхідність здійснення подальших ґрунтовних досліджень з метою пошуку шляхів щодо її забезпечення.

Ключові слова: національне господарство, типи суспільства, традиційна економіка, індустріальна економіка, постіндустріальна економіка, глобалізація, освіта, безпека, освітня безпека

UDC 330.1: 338.242

**THE ROLE OF ECONOMIC SECURITY IN CONDITIONS OF
DEVELOPMENT OF THE POST-INDUSTRIAL ECONOMY****Verhoglyadova N., Dr.of Econ.Sc.,****Sydorov O.***Prydniprov's'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture, Dnipro*

The article is devoted to the study of the content of economic security and to determine its role in the development of a post-industrial economy or knowledge-based economy. It has been established that educational security reflects the conformity of the education system to the national interests and its protection from internal and external destructive

influences, and therefore it is the key to the formation of a high intellectual potential of the country.

In the course of scientific research, a semantic analysis of the concept of "educational security" was conducted, historical types of society were investigated with the allocation of their main characteristics, and the place and significance of education were studied in the conditions of dominance of each of these types. It has been established that with the transition from one type of economy to another, the role of education, and therefore the provision of educational security, is constantly increasing. Particularly acute, the problem of providing educational security comes in the context of the development of a post-industrial economy, marked by the intensification of globalization processes. As a result of the study, the most complete representation of the essential content of the concept of educational security has been formed, its role in modern conditions has been determined; the necessity for further fundamental researches to find ways to ensure it has been substantiated.

Keywords: national economy, types of society, traditional economy, industrial economy, postindustrial economy, globalization, education, security, educational security

Актуальність проблеми. Останнім часом можна говорити про домінування тенденцій глобалізації як в економіці, так і в інших сферах життя. З урахуванням впливу глобалізації на соціально-економічні процеси, набуває підвищеної актуальності проблема пристосування українського суспільства до реалій сучасного постіндустріального світу. В таких умовах однією з основних теоретико-методологічних проблем у сфері управління національною економікою стає визначення тих елементів, які забезпечують її стабільність та ефективність розвитку. Одним з таких елементів є освіта. Саме від того, наскільки розвиток системи світи відповідає національним інтересам держави, наскільки захищеною вона є та стійкою до зовнішніх та внутрішніх впливів деструктивного характеру значною мірою залежить сформованість інтелектуального потенціалу держави, який є необхідною умовою для забезпечення динамічного розвитку економіки на інноваційних засадах.

Аналіз останніх наукових досліджень. Роль освіти в економіці країни досліджували такі науковці, як Бажал Ю. [1, С.71-76], Загорій А. [2], Іванова В. [3, с. 47-54], Жарінова А. [4], Кулініч О., Зарецька Л. [5, С. 199-208], Ніколайчук М., Осійчук О. [6, с. 183-186], Резніченко К. [8, с. 45-49], Сафонова В. [9, с. 146-152]. Науковці

розглядали значення освіти як фактору формування людського капіталу та одного з найголовніших чинників соціально-економічного розвитку.

Водночас, незважаючи на пильну увагу науковців до проблеми розвитку освіти з врахуванням її ролі в рамках розбудови постіндустріальної економіки, недостатньо уваги приділялося вивченню освітньої безпеки та значення її для забезпечення розвитку національного господарства.

Головною метою статті є дослідження змістовного наповнення поняття «освітня безпека» та вивчення її ролі в умовах постіндустріальної економіки. Задля досягнення поставленої мети було виконано наступні завдання: проведено семантичний аналіз поняття «освітня безпека», досліджено історичні типи економічних систем з виділенням їхніх основних характеристик, вивчено місце та значення освіти за умов домінування кожного з цих типів.

Викладення основного матеріалу дослідження. З метою дослідження сутності поняття «освітня безпека» було проведено його семантичний аналіз, що дозволило зрозуміти усю глибину змісту цього словосполучення, отриманого шляхом поєднання та нашаровування змісту двох понять «освіта» та «безпека».

У широкому розумінні поняття «освіта», як вісь життя, охоплює всі форми цілеспрямованого та опосередкованого впливу середовища на людину, які поряд із самоосвітою та самовихованням мають своїми результатами формування й розвиток її особистості.

Початковий розвиток поняття «освіта» набуло у роботах філософів, де вказувалася його сутність і як механізм і, одночасно, як середовище, які «відповідальні» за становлення особистості, розвиток окремої людини і людства. Освіта в системі аксіологічного розгляду будується як процес освоєння цінностей, їх інтеріоризації. Щодо розгляду поняття «освіта» в тлумачному словнику української мови, то воно має декілька найбільш поширених трактувань. Зокрема освіта може бути розтлумачена як сукупність знань, здобутих у процесі навчання, або ж рівень та ступінь цих знань, освіченість. Також, під освітою можна розуміти піднесення рівня знань, навчання або ж безпосередньо процес засвоєння знань [9]. Слід зазначити, що ці трактування відбивають зміст освіти для кожної окремої людини, тобто здебільшого застосовуються на особистісному рівні.

В економічній науці, на відміну від філософських уявлень, тривалий час не зверталось уваги на освіту, а вивчалася лише її роль як неекономічного чинника, що сприяє виробничому процесу й економічному зростанню. Розгляд освіти як соціальної сили, при розвиненні методології різних економічних теорій дало поштовх до зародження наукової традиції розглядати освіту як фактору суспільних трансформацій. Спочатку, актуалізуючи продуктивну природу освіти, представники класичної політекономії здійснили першу спробу застосувати в економічному аналізі у якості детермінантів, ті чинники, що відносяться до особистості, та визначити їхній вплив на зростання багатства. Надалі представники неокласичної економічної теорії зосереджують увагу вже на вивченні продуктивної природи освіти. Такі неокласики, як Солоу Р. та Денісон Е. стають першими, в працях яких освіта розглядається як один із найважливіших факторів економічного зростання, обчислюваного через показники національного доходу і валового внутрішнього продукту. У 70-тих роках. ХХ ст. економічні дослідження переміщуються у площину соціології, де увага вже зосереджується на аналізі освіченої людини як фактора суспільного розвитку.

Завдяки інституціональній теорії, економічна наука почала зосереджувати особливу увагу на факторах розвиненості особистості як головного елемента еволюції людського суспільства. Так Д. Норт в своїх працях відводить освіті вирішальну роль у процесі інституціональних змін. Саме цей вчений доводить, що саме освіта створює необхідний обсяг знань, на основі яких у індивідів формується система певних переконань[7].

Упродовж останніх десятиліть розвиток освіти став об'єктом спеціальних досліджень в різних галузях економічної науки. Узагальнюючи погляди на сутність освіти економістів-теоретиків, можна дійти висновку, що освіта може розглядатися як цінність у глобальному, національному, регіональному, суспільному та особистісному вимірах.

На державному рівні поняття освіта відбиває загальний рівень знань у суспільстві чи в державі, або ж застосовується по відношенню до системи навчально-виховних заходів чи системи закладів і установ, через які ці заходи здійснюються. На наш погляд, з точки зору управління

соціально-економічними процесами, що протікають в суспільстві, освіту варто визначати саме як систему навчально-виховних заходів, що здійснюється через відповідні заклади й установи, спрямовану на забезпечення різних сфер національного господарства відповідно до їх потреб кваліфікованими фахівцями, які володіють достатнім рівнем набутих компетенцій (певними знаннями, уміннями та навичками), завдяки чому вирішується завдання формування та накопичення інтелектуального потенціалу держави.

Якщо говорити про поняття «безпека», то в тлумачному словнику з української мови наводиться досить однозначне його трактування – як стан, коли кому-небудь або чому-небудь ніщо не загрожує [10].

Як зазначає Пасічник В., який присвятив свої дослідження ґрунтовному вивченню безпеки як філософської категорії, на сучасному етапі вітчизняні та зарубіжні дослідники безпеку розглядають як стан захищеності від певних загроз чи небезпек [10]. При цьому може йтися як про захист певних інтересів, так і про захист певних цінностей.

В широкому сенсі, як зазначено в роботі вищезгаданого науковця, безпеку варто розглядати не лише крізь призму інтересів, потреб та цінностей, а виходити на більш глибокий рівень її осмислення – захисту та забезпечення індивідуального, суспільного, національного буття [10].

Шляхом об'єднання змістовних наповнень понять «освіта» та «безпека» в єдине складне поняття може бути сформоване поняття «освітня безпека». На макрорівні освітня безпека застосовується по відношенню до такого об'єкта, як держава, а отже має спрямовуватись на захист національних інтересів та цінностей. Отже, освітня безпека передбачає захист системи освіти від внутрішніх, зовнішніх загроз та небезпек, завдяки якому підвищується її здатність забезпечити національне господарство кваліфікованими фахівцями відповідно до його потреб в них, що дозволить, з одного боку, створити умови для прискореного розвитку економіки завдяки формуванню інтелектуального потенціалу держави, а з іншого, стане підґрунтям для вирішення соціальних проблем, зокрема, підвищення якості життя населення.

Слід зазначити, що освіта, а отже й освітня безпека відіграють різну роль, залежно від типу суспільства або економічної системи. Як зазначено в підручнику з економічної теорії за загальною редакцією

Базилевича В., критерієм суспільно-економічного розвитку є технологічні зміни. За цим критерієм доцільно виділяти три економічні системи: 1) доіндустріальну, або аграрну; 2) індустріальну та 3) постіндустріальну [12]. В таблиці 1 наведено основні характеристики цих типів економічних систем.

Таблиця 1 - Характеристики типів економічних систем

Характеристика	Тип економічної системи		
	Доіндустріальна	Індустріальна	Постіндустріальна
Спрямованість економіки	Задоволення потреб власними силами завдяки власному виробництву	Отримання максимального економічного результату	Впровадження та широке застосування інновацій
Спосіб господарювання	Натуральне виробництво	Товарне виробництво	Розвиток сфери послуг
Переважна сфера економіки	Аграрна сфера	Промислова сфера	Інформаційна сфера
Основи суспільного добробуту	Продукція власного виготовлення	Товари	Знання, інформація
Основний фактор виробництва	Праця, земля	Капітал, підприємництво	Інформаційний фактор
Головний спосіб праці	Ручна	Механізована та автоматизована	Комп'ютеризована
Масовий прошарок суспільства	Селяни-аграрії	Робітники	Службовці, фахівці
Головні інститути	Церква	Підприємства	Заклади освіти
Провідний прошарок суспільства	Священники та феодалі	Підприємці	Вчені та науковці
Принцип управління	Безроздільне панування	Керівництво	Узгодження
Політичний режим	Авторитаризм	Представницька демократія	Безпосередня демократія (самоуправління)
Головна цінність	Фізична влада	Гроші	Знання, інформація
Роль освіти	Привілей провідного прошарку суспільства	Підвищення доступності фахової освіти як запоруки добробуту	Все-охоплення освітою, заклик до навчання протягом всього життя
Відношення до економічної безпеки	Немає потреби	Перебування в початковому стані розвитку	Декларування пріоритетності і підвищена увага

Примітка: доповнено автором на основі джерел [1; 3; 4; 10]

Отже, можна підсумувати, що за часів панування доіндустріальної (аграрної) економіки, господарська система була зорієнтована на задоволення потреб власними силами завдяки власному виробництву. З огляду на це, панівним способом господарювання було натуральне

виробництво, зосереджене переважно в аграрній сфері. Головними факторами виробництва виступали праця та земля. При цьому, використовувалась здебільшого важка ручна праця некваліфікованих працівників. Наймасовішим був прошарок селян, що займались сільським господарством. Провідний прошарок в суспільстві складали представники духівництва та феодала. Для політичного устрою був характерним авторитаризм, заснований на безроздільному пануванні. Головною цінністю виступала фізична влада. В умовах доіндустріальної економіки освіті не приділялось належної уваги. Вона сприймалась, скоріше, як привілей провідного прошарку суспільства.

В умовах індустріальної економіки змінилась спрямованість господарської системи на отримання економічної вигоди через виробництво товарів, затребуваних на ринку. З огляду на це, панівним способом господарювання стало товарне виробництво, зосереджене переважно в промисловій сфері. Головними факторами виробництва виступають капітал та підприємницькі здібності. При цьому, на зміну ручній праці прийшла механізована та автоматизована праця, що потребувала більш високої кваліфікації працівників. Наймасовішим став прошарок робітників, що працювали на виробничих підприємствах. Провідним прошарком за часів індустріальної економіки можна вважати підприємців. Для політичного устрою є характерною представницька демократія, заснована на керівництві. Головною цінністю виступають гроші. В умовах індустріальної економіки поглиблення розподілу праці призвело до необхідності отримання робітниками фахової освіти відповідної кваліфікації. З огляду на це, в індустріальній економіці постало питання про підвищення доступності фахової освіти як запоруки добробуту суспільства.

Щодо постіндустріальної економіки, яку прийнято називати також економікою знань, то її основним спрямуванням є впровадження та широке застосування інновацій у всіх сферах життя. Найбільшого розвитку в постіндустріальній економіці має набувати сфера послуг, а отже знання та інформація набувають надзвичайно важливу роль, бо саме вони є основою суспільного добробуту (як специфічний товар) та основним фактором виробництва (як ресурс). Постіндустріальна економіка передбачає застосування комп'ютеризованої праці, що потребує від працівників дуже високої кваліфікації. Провідний прошарок

мають формувати вчені та науковці, а роль головних суспільних інститутів повинні відігравати саме заклади освіти. Головною цінністю стають знання та інформація. З огляду на це освіту починають розуміти як основну складову даного типу економічної системи. Постає питання про все-охоплення освітою, підвищеної актуальності набуває заклик щодо освіти протягом всього життя.

З огляду на відмінну роль освіти при різних типах економічних систем спостерігається різне відношення до освітньої безпеки. Так, якщо за умов доіндустріального типу в освітній безпеці не виникало потреби, то в рамках індустріального типу окремі показники розвитку освіти в рамках різних методик пропонується використовувати як оціночні показники при визначенні рівня економічної безпеки держави (найчастіше, її соціальної складової). На наш погляд, в постіндустріальній економіці має декларуватися пріоритетність освітньої безпеки, а її забезпеченню приділятися підвищена увага. Крім того, освітня безпека має сприйматися не лише як одна з частин соціальної безпеки держави, а як комплексна характеристика, що дозволить шляхом прямого чи опосередкованого впливу досягти належного рівня економічної безпеки за всіма її складовими.

На сучасному етапі розвитку, в Україні домінує індустріальний тип економіки з елементами переходу до постіндустріального. Аналізуючи Національну доктрину розвитку освіти, Резніченко К. наводить такі основні напрями розвитку освіти відповідно до вимог сучасності, як: перетворення економіки України в економіку знань, зокрема, шляхом розвитку системи безперервної освіти та навчання протягом життя; створення індустрії сучасних засобів навчання, підготовки кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку; освоєння та впровадження наукомістких та інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці [7]

В таких умовах, на нашу думку, обмеження впливу освіти виключно на соціальну складову економічної безпеки держави є неприпустимим. Більш доцільно врахувати освітній аспект в рамках усіх складових економічної безпеки, які включають виробничу, демографічну, енергетичну, зовнішньоекономічну, інноваційно-інвестиційну, макроекономічну, продовольчу, соціальну та фінансову безпеку.

Висновки. Таким чином, в ході дослідження було проведено семантичний аналіз поняття «освітня безпека». Встановлено, що освітня безпека має забезпечувати захист системи освіти від внутрішніх та зовнішніх загроз та небезпек. Саме завдяки цьому захисту підвищується здатність системи освіти забезпечити національне господарство кваліфікованими фахівцями у відповідності до його потреб в них. Це, в свою чергу, дозволить виконати ряд найбільш пріоритетних на сьогоднішній час завдань:

- сформувати інтелектуальний потенціал держави та створити умови для прискореного розвитку економіки;
- вирішити ключові соціальні проблеми (підвищення якості життя населення, рівня освіти, зменшення рівня безробіття тощо);
- створити підґрунтя для розв'язання проблем у виробничій, демографічній, енергетичній, зовнішньоекономічній, фінансовій, інноваційно-інвестиційній, макроекономічній та продовольчій сферах.

Проаналізовано основні типи економічних систем (доіндустріальна, індустріальна та постіндустріальна економіка). Виявлено їхні риси за такими характеристиками, як спрямованість економіки, спосіб господарювання, переважна сфера економіки, основи суспільного добробуту, основний фактор виробництва, головний спосіб праці, масовий та провідний прошарки суспільства, головні інститути, принцип управління, політичний режим, головна цінність, роль освіти та відношення до освітньої безпеки.

Встановлено, що в умовах переходу до постіндустріальної економіки освіта набуває вкрай важливого значення, а забезпечення освітньої безпеки потребує підвищеної уваги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бажал Ю. Знаннєва економіка: теорії і державна політика / Ю.Бажал // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 3. – С. 71 – 76.
2. Загорій А.М. Освіта як фактор формування людського капіталу [Електронний ресурс] / А.М. Загорій // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 2 (20). – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evd/2010_2/8.pdf
3. Іванова В.В. Економіка, заснована на знаннях, та економіка знань: адекватність використання категорій / В.В.Іванова // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 3. – С. 47-54.

4. Жарінова А. Г. Економіка знань : зміст та роль інтелекту людини в її формуванні [Електронний ресурс] / А. Г. Жарінова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – Київ, НАУ, 2010. – Вип. 28. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2010_28/Jarinoва.pdf.
5. Кулініч О.А., Зарецька Л.М. Освіта як чинник соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс] / О. А. Кулініч, Л. М. Зарецька // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. - 2014. - Вип. 1. - С. 199-208. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2014_1_21
6. Ніколайчук М. В., Осійчук О. А. Роль освіти у підвищенні конкурентоспроможності людського капіталу / М. В. Ніколайчук, О. А. Осійчук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – № 3, Т. 3. – С. 183-186.
7. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / Д. Норт. – М. : Изд. Дом ГУВШЕ, 2010. – 354 с.
8. Резніченко, К. Г. Місце і значення освіти в розбудові економіки знань / К.Г. Резніченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 2. – С. 45-49.
9. Сафонова В.Є Освітній ресурс як форма створення і накопичення людського капіталу [Електронний ресурс] / В.Є. Сафонова. // Держава та регіони: наук.-вироб. журнал Класичного приватного університету. – Запоріжжя, 2010. – № 3. – С. 146-152. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2010_3/files/DU310_31.pdf.
10. Словник української мови в 11 томах – онлайн-версія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>.
11. Пасічник В Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою / В. Пасічник // Демократичне врядування. - 2011. - Вип. 7. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_7.
12. Економічна теорія: Політекономія: Підручник. — 9-те вид., доп. Затверджено МОН / За ред. В.Д. Базилевича. — К., 2014. — 710 с.